

ПОДІЄВІСТЬ НАУКОВОГО БУТТЯ АРНОЛЬДА СЛЮСАРЯ¹

Розглянуто науковий шлях А.О. Слюсаря – професора кафедри світової літератури Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Література, літературознавство та реальне життя інтерпретуються як єдиний простір. Запропонований варіант літературознавчого сюжету, що аналізується крізь призму категорії події.

Ключові слова: подія, наукова спадщина, консекутивність, релевантність.

Artur Malynowskyi. The eventful academic life of Arnold Slyusar

The report tells about works and academic activity of A. Slyusar, professor of the Foreign Literature Department of the Odessa I. Mechnikov National University. Literature, literary criticism and real life of the scholar are considered in their interrelation. The author offers an essay about literary studies with emphasis on events.

Key words: event, heritage of the scholar, consecution, relevance.

Подієвість, подія – поняття, котрі широко використовують сучасні філософи та культурологи. У літературознавстві також віддавна вживається термін “подія” для позначення динамічного сюжету, тобто такого, який передає щось значуще, котре викарбовується з усталеного, загальноприйнятого, закономірного, постійно повторюваного. Зазвичай у літературі подію пов’язують із перетином семантичних кордонів та меж. Відразу ж зазначимо, що не будь-яке перетинання кордону є подією, “гідною втілення у тексті, до тих пір, поки не дасть результату, принципово іншого, ніж очікуваний” [11, 191].

Прикметно, що самі терміни “подія”, “буття” належали до частотно активних у науковій спадщині

Арнольда Олексійовича Слюсаря (1930 – 2000) – професора, завідувача кафедри російської (згодом світової) літератури, заступника декана й декана філологічного факультету Одеського національного університету ім. І. Мечникова, у розмислах про епос, сюжет літературного твору, взаємодію сюжету та фабули, про подолання героєм просторової межі, набуття ним нового статусу тощо. Безумовно, подія безпосередньо утворює, “цементує” онтологію художнього твору, визначає стратегії його сюжетності, динамічні коливання та зрушення у світі автора. Однак не тільки літературознавчий зміст закладений у понятті “подія”, “подієвість”; тут насамперед вирізьблюються буттеві, сокровенні виміри особистості, випромінюються її духовні константи. Арнольд Слюсар навіть не здогадувався, що власне своє життя невидимо перетворює в буття, у вчинок у найвищому, філософському значенні слова. Його шлях не вкладається цілком у межі певного канону, готової схеми, він належить до плеяди тих учених, які не просто захистили кандидатські, а згодом докторські дисертації та зайняли свою нішу в академічній науці. А. Слюсар був ученим, котрий створив з університетської повсякденності наукове буття, отже, вибудував “інобуття, свою власну реальність, контрапозитивну усьому, що є” [11, 192]. Саме тому Арнольда Олексійовича знають не тільки в Україні, а й у широкому науковому світі.

¹В основі статті – доповідь на засіданні Пушкінської наукової комісії Одеського Будинку вчених 17 листопада 2014 р.

Арнольд Слюсар – літературознавець із багатою науковою спадщиною, яка органічно ввійшла у простір сучасних реінтерпретацій і підпала під закон безперервної тяглості діалогу між оновленими стратегіями та традиційними підходами до літературного твору. Праці вченого в царині русистики й україністики стали предметом обговорення на сьогоднішніх факультетських методологічних семінарах, міжнародних конференціях, кафедральних зібраннях. Наукова школа цього філолога продовжується в його учнях та плідно розвивається у традиціях одеської русистики.

В орбіті наукових інтересів літературознавця опинилась російська проза першої половини XIX ст. та постаті українських письменників, які сформували канони вітчизняної словесності – Г. Квітка-Основ'яненко, Є. Гребінка, Т. Шевченко. Художні твори вчений досліджував окремо як цілісності, зіставляв між собою на тлі українсько-російських літературних взаємин тієї доби та розглядав у широкому контексті світових шедеврів красном письменства. Саме в такій спрямованості наукових пошуків учений убачав майбутнє літературознавства, пов'язуючи його із процесами глобалізації в суспільстві. “Майбутньому літературознавцеві потрібен широкий кругозір: знати іноземні мови та вивчати світову літературу, пам'ятаючи про те, що національне письменство – один із виявів єдиного літературного процесу” [8, 414].

Зосередившись на студіях прози О. Пушкіна та М. Гоголя, дослідник немовби “вживався” в образи цих авторів та їх героїв, нівелював та водночас установлював дистанцію між художнім світом та власним життям. Наслідками подібного “вживання” були неабиякі життєтворчі інтенції професорського буття.

Не тільки герої Пушкіна та Гоголя, а й він сам не збігалися зі структурами буденної психології та повсякденного існування, у такий спосіб долучаючись до інтересів людства та буття нації. Пригадуються численні висловлювання Михайла Бахтіна щодо вкрай зіндивідуалізованої непересічної психології романного героя, що піднімається над оточенням, зовнішніми житейськими колізіями та заглиблюється в сутнісне, внутрішнє. Такою складною особистістю, яка постійно балансувала між романними іпостасями бути “або більшою за свою долю, або меншою за свою людяність” [1, 479], упродовж життя випромінюючи “надлишок людяності”, і став А. Слюсар. Учений інтеріоризувався у світі духовності та в історичному процесі. Більше того, він інтеріоризував саму подію свого життя в “інобуття”. І. Смирнов зазначає: “Подія інобуттєва в моєму світі, загально-індивідуальна, отже, загальнолюдяна, а не соціальна. Вона передує тим подіям, які відбуваються в міжособистісному просторі-часі” [11, 195]. Це долучення, інтеріоризація були передумовою духовного звільнення, розкріпачення особистості, можливого лише за умови пробудження особистісної, національної та суспільної самосвідомості. Цей процес визначальний у конструюванні Арнольдом Олексійовичем концепції особистості та її історичних типів у російській літературі. Пробудження самосвідомості для вченого потенційно містило можливість *культурного вибуху* (послугуючись термінологією Ю. Лотмана), *тектонічного зрушення* (Л. Баткін), крізь призму яких простежуються справді ренесансні тенденції в літературному процесі першої половини XIX ст. Література стає принципово іншою, і на цій іншості невпинно наголошував учений. У його науковому дискурсі художній світ постає на ґрунті події з урахуванням усіх семантичних ознак сюжетних перетворень, змін внутрішнього статусу героїв, трансформацій зовнішніх обставин. Це передусім релевантність – видозмінювання (до того ж помітне, значуще) якогось первинного стану у світі твору.

Однією з опозицій, котрі визначають структуру особистості, за А. Слюсарем, було статичне – динамічне. Персонажі російської літератури першої половини XIX ст. укладаються у групи відповідно до рівня своєї самосвідомості і причетності або непричетності до буття як такого. З одного боку, *носії наївно-простой свідомості* (наприклад, Максим Максимович, мешканці охопленої родинними зв'язками Білогорської фортеці, персонажі гоголівських “Вечорів...” на чолі із самим Рудим Паньком), патріархально-усамітнені старички Товстогуби та ін., а з другого, – герої, причетні до історії, буття, так звані *динамічні герої* (Гриньов, герої романтичних поем тощо). З погляду вченого, опозиція статичного і динамічного вкрай важлива, бо на її фундаменті (як і на низці інших опозицій) базується структура особистості – аспект, завдяки котрому концепція людини переходила у психологізм.

Стихію подієвості, за логікою дослідника, супроводжує непередбачуваність. Адже прихована за сюжетною подією зміна статусу героя або ситуації мають бути несподіваними. Із цією несподіваністю пов'язане втручання казусу, випадковості у сталий та звичний хід речей, унаслідок чого змінюється *status quo* художньої реальності твору. Це справді філософська частина роздумів Арнольда Олексійовича про фатум, долю, фаталізм та випадковість. Аналізуючи лермонтовського “Фаталіста”, “Штосса”, пушкінські “Повісті Белкіна”, учений незмінно звертався до головних ідеологем німецької класичної філософії та естетики (“Критика чистого розуму”, “Критика здатності судження” Канта, “Філософія релігії”, “Феноменологія духу” та “Естетика” Гегеля). Філософія, твердив дослідник, була методологічним підґрунтям літературознавства; без неї неможливо зрозуміти провідні закономірності літературного процесу. Підвищена валентність подієвості відчутна й у роздумах про складність та заплутаність людського існування, у яке втручається стихійне, природне, надприродне, інфернальне. Філософські складники літературознавчої концепції вченого зумовили вельми цікавий аналіз “Бісів” та “Заметілі” Пушкіна (див.: [9; 10]) – творів, образи-концепти яких підривали стали картину світу й посилювали непередбачуваність подієвості. За логікою дослідника поставав такий висновок: якщо в “Бісах” стихійне було результатом міфологічної фантастики, то в “Повістях Белкіна” саме життя заговорило про себе різними голосами. Саме тому постає справжня поліфонія голосів, які репрезентують певні типи світосприйняття, що тяжіють до патріархально-застарілого, відсталого або європейськи орієнтованого полюсів.

Розмірковуючи про циклізацію, Арнольд Олексійович звертався до висловлювання Н. Берковського про змодельований у “Повістях...” на парадигмальному рівні “початок зрушень у непохитному світі”. Хоча подієвість тут не завжди експліцитна (наприклад, у “Трунарі” на зовнішньому рівні нічого не відбувається; маємо тут подію внутрішню, яка виявляє себе в зовнішньому світі лише незначними змінами), проте фінал, зрештою, перевертає всі колишні усталені цінності та уявлення, виявляючи у трунаря нову філософію життя. У “Станційному доглядачеві”, навпаки, подія навіть зовні трансформує задану сюжетну ситуацію. У цій повісті подія набуває ознак метатекстуальності, тобто змінює свій статус порівняно з попередньою літературою. Отже, “...подія набуває подієвості тільки на тлі літературного контексту” (В. Шмід) [13, 18]. Дослідник переконує, що, використовуючи мотивіку притчі про Блудного сина на рівні розповідної структури, Пушкін полемічно зіштовхує мораль авторитетного євангельського тексту та непередбачуваного, стихійного буття, що не вкладається в межі канону. У такий спосіб нарративний

рівень демонструє можливість асиміляції моралі притчової, канонічної в нових умовах міжнародних та міжмовних, як сказав би М. Бахтін, зв'язків та стосунків.

Поза сумнівом, суперечка, діалог канонічного і неканонічного, авторитарно-монологічного і плюралістичного – прикмета не лише світу пушкінської повісті. Для Арнольда Олексійовича це протиборство, суперечливе співіснування, крім ознак підвищеної семантизації щодо художнього твору, було щонайбільше просякнуте особистим життєтворчим сенсом. Цю ідею варто враховувати передусім на різних етапах осмислення наукової спадщини вченого.

М. Бахтін у листі до редакції “Нового мира” писав: “Автор – бранець своєї доби, своєї сучасності. Наступні часи звільняють його з полону...” [2, 280]. Безумовно, такий погляд на автора мав безпосередній стосунок до власне бахтінської долі. Класик російської гуманітаристики створював праці з потужним філософсько-ідеолого-культурологічним підтекстом, із потаємними значеннями та смислами, а тому передчасні та складні для сприйняття, отже, не вписані в медальйонно-канонічне літературознавство тих років (К. Ісупов зазначав: “очевидна маргінальність Бахтіна в багатьох відбила бажання шукати реальний топос бахтінської позаприсутності у своєму часі” [7, 5]). Коли з такими мірками підходити до наукового доробку одеського професора, то слід зауважити, що Арнольд Олексійович був ученим своєї доби, а тому носієм її ідеології. Але йому вдалося уникнути однозначності й певного монізму, у полоні якого опинялися радянські фахівці. І парадоксальним чином він також занурився у простір бахтінської багатовимірності, бахтінської філософії автора. Найголовніше тому, що в ньому діалогічно сполучалися й зіштовхувалися авторитарна монологічна парадигма та здатність до толерантності, наукової широти.

Скептично ставлячись до термінології постмодерністського спрямування, до деяких порівняно нещодавніх напрямів літературознавчих досліджень (наприклад, до міфопоетики), він мимоволі звертався до теорій та концепцій тих учених, які, на його думку, були “новомодними”. Ідеться не лише про окремі структуралістські та постструктуралістські студії Р. Барта (як у випадку застосування ним теорії “смерті автора” до концепції літературного твору та циклу як форм художньої цілісності), а й про сприйняття й у подальшому продуктивне використання евристичних підходів та наукових методів. Саме так сприймався Ю. Лотман, ставлення до якого змінювалося від категоричного заперечення до цілковитого засвоєння його спадщини та своєрідного канонізування у вигляді достопам’ятних *листочків-цитатників* на спецкурсах із психологізму та жанрології.

Вибудовування у власних студіях порівняльно-типологічних рядів у літературному процесі йшло часто-густо саме покладаючись на праці Лотмана. Проблеми художнього моделювання, феномен побутової поведінки в різних формах романічного ставлення до світу, гусарства, бретерства, гри в карти наповнювалися літературною емпірикою та явищами літературного процесу досліджуваного періоду. Фурканти кафедри, незважаючи на те, що під час лекцій зі спеціалізації панував чи не “тотальний” страх перед викладачем-усезнавцем, могли різнобічно осмислити будь-яке літературне явище. Тому прекраснодушність, наприклад, потрактувували як наслідок розходження між ідеалом і дійсністю, наявним буттям і абсолютом, трансценденцією, прірвою між ними з погляду естетичних екскурсів Гегеля, а також і як форму літературного, вторинного за своєю суттю, семіотизованого ставлення до дійсності в інтерпретації Ю. Лотмана.

Картина розвитку епічних жанрів у світовій літературі в інтерпретації дослідника була так само плюралістичною й неоднозначною. Епос та роман обертаються двома формами цілісності, отже, типологічно зіставляються на підґрунті розрізнення їх жанрово-родових ознак, з одного боку, а з другого, – з погляду ролі зовнішнього та внутрішнього, різної питомої ваги філософії волі індивідуальності. Посутньою в цьому зіставленні була й диференціація формально-структурних та моделювальних ознак з урахуванням критеріїв жанрової дистанційованості, авторитарності-фамільяризації художнього слова, монологічно непримиренної або діалогічно прийнятної взаємодії з іншими жанрами. Зазначені форми епічної цілісності поставали не лише в магістральних концепціях Гегеля й Бахтіна, а й у різних внутрішньожанрових типологіях. І це лише окремі приклади наукової гнучкості, широти діапазону творчих підходів Арнольда Олексійовича.

Не тільки фурканти, а й колектив кафедри був причетним до обговорення нових культурологічних та літературознавчих концепцій, до того ж не так у форматі загальнофакультетському, як локальному, кафедральному. Позбавленим зовнішньої подієвості, але внутрішньо наповненим науковою *подієвістю* було обговорення надрукованої 1991 р. в журналі “Русская литература” статті вже відомої у великому літературознавстві М. Н. Віролайнен “Типологія культурних епох російської історії”. Одразу завважу той факт, що в бібліографії до книжки Арнольда Олексійовича “Проза А.С.Пушкина и Н.В.Гоголя: опыт жанрово-типологического сопоставления” (1990) не вказана жодна праця Віролайнен, хоча її славнозвісна стаття “Світ та стиль у “Старосвітських поміщиках” вийшла ще 1979 р. в часопису “Вопросы литературы”, не кажучи вже про інші праці в царині пушкіністики тощо. Ця сповнена науковою “свіжістю”, новаторства, подієвості праця була абсолютно *безплідною* для Арнольда Олексійовича, бо суперечила, вочевидь, не лише його власній концепції прози Гоголя, а й усій тривалій гоголезнавчій традиції, згідно з якою художній світ письменника був статичним, бо поставав на фундаменті трансформованої структури, на підложжі розколотого, роздробленого, наявного у вигляді осколків та фрагментів і позбавленого цілісності світу. На думку М. Віролайнен, світ Гоголя вкрай динамічний: “Іронічне ставлення до будь-якої фіксованості й унаслідок цього – незавершеність, незамкнутість явищ приводить до того, що художній світ перебуває в постійному становленні, а всі його внутрішні елементи вступають у реакцію один з одним” [3, 319]. Динаміка, рух передається у стилі. “Динаміка розповіді порушує життєвий темп, властивий світові, узятому як предмет зображення. Художні засоби форсують життєві процеси, виявлені в реальності” [3, 319]. Характеризуючи іронію та незавершеність як прикмети гоголівського світу, український дослідник осмислив його як світ статично-непорушній, прозаїчно-ущербний, мертвотний.

Принциповіше розходилися погляди професора російської словесності Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова з концепцією чотирьох епох у розвитку російської літератури та культури, викладеною у вищезгаданій праці М. Віролайнен. А. Слюсар неоднозначно ставився до ідеї парадигмально-риторичного етапу в російській культурі та літературі, не поділяв думку про те, що доба слова, як пише згадана авторка, або ж, інакше кажучи, художність починається в ХІХ ст. Незважаючи на принципи різночитання в підходах до літературного процесу, Арнольд Олексійович убачав у самій появі статті М. Віролайнен подію, зміст якої обговорили на засіданні кафедри. Ще через кілька років науковий колектив кафедри видасть навчальний посібник

“Концепція людини в російській літературі” (1994) з передмовою завідувача про історичні типи концепції людини.

Герменевтичний потенціал бахтінських текстів розгортається в наступні епохи, й освоєння його спадщини передусім пов’язане із проблемою рецепції, декодування прихованих із різних міркувань смислів та значень його праць. Натомість А. Слюсар як науковець не тяжів до таємного, ідеологічно завуальованого. На відміну від М. Юдіної, Л. Пумпянського, самого М. Бахтіна, людей неофіційних, які скеровували *підводне життя* культурної доби, одеський професор перебував на авансцені академічного літературознавства, що його він ототожнював із самим життєвим процесом. І якщо представники неакадемічної науки були внутрішньо ізольовані від виру великих подій, що відбувалися начебто без їх участі, то Арнольд Олексійович завжди наголошував на своїй причетності до історії. Відомо, що праці М. Бахтіна довго чекали на включення в колообіг ідей; однак згодом вони істотно вплинули на гуманітаристику й розпросторилися на окремі наукові напрями. Ідеї А. Слюсара натомість були органічними, а найголовніше, своєчасними для кафедри і студентів, утілювалися в лекціях та спецкурсах, що цілком закономірно позначилося на механізмах і шляхах освоєння наукової спадщини вченого.

Розмаїття підходів, творчий діалог у науковому світі одеського дослідника – традиційно-авторитарного і нового, деяких стереотипів та шаблонів літературознавчого аналізу з елементами сучасних стратегій – зумовило свою подієву консекутивність. Цю ознаку нарративного світу В. Шмід визначає як “зміну, що має спричинити наслідки в мисленні та діях тих суб’єктів у нарративному світі, яких ця зміна стосується” [13, 14].

Науковий колектив кафедри й донині спирається на розроблену вченим періодизацію літературного процесу відповідно до різних станів художності як іманентного чинника зрілості. Щодо типів літератури, то вони постають константами періодизації як фундамент методології й методики вивчення літературного процесу. Сьогодні колектив кафедри, ураховуючи сучасні концепції розвитку російського письменства, історико-культурологічне прочитання літературного процесу, потребу створити теоретичну історію російської літератури, розширює свої уявлення про типи літератури та типи літературно-художньої свідомості. Підґрунтям сьогочасних уявлень, безперечно, є конрадівська концепція членування історії всесвітньої літератури, асимільована до східнослов’янської літературної спільноти, презентованої двома типами: середньовічною та новою літературами. Тому XVIII ст., перша половина XIX ст., друга половина XIX ст. тощо – це саме підтипи, а не типи літератури. У їх межах також відбуваються значні зміни. Такої думки дотримувався Арнольд Олексійович, коли пропонував базовану на стадіально-типологічних критеріях періодизацію літератури й порівняно новаторський досвід розгляду концепції людини в її діяхронії. Уже тут містились основи теоретичної історії російської літератури, незабаром утіленої в індивідуальній спробі такого осмислення – монографії Є. Черноіваненка “Літературний процес в історико-культурному контексті: Розвиток та зміна типів художньо-літературної свідомості в російській словесності XI – XX століть” (російською мовою; 1997).

Консекутивність як наявність наслідків у науковому бутті є однією з умов автентичності й рецепції події на сучасному етапі. Як бачимо, вона повною мірою виконана й має подальші перспективи осмислення спадщини вченого.

Першим досвідом її системної інтерпретації стала видана кафедрою світової літератури 2009 р. ювілейна книжка “Методія”, у якій зібрані праці одеського професора, спогади про нього, наукові статті викладачів кафедри та факультету, рефлексії мемуарно-біографічного характеру. При цьому умова консекутивності виконується й далі.

Парадоксально не виконуються дві останніх (згідно з класифікацією В. Шміда) умови подієвості, це незворотність та неповторюваність. Унаслідок незворотності суб’єкт, досягаючи духовного й морального прозріння, має зайняти таку позицію, котра виключала би повернення до попередніх власних поглядів. Щодо неповторюваності, то тут існує правило: “зміна має бути одноразовою”. Звичайно, жодній із цих умов не відповідав ритм наукового пошуку Арнольда Олексійовича, завжди “гнучкого” та діалектичного в оцінці літературних явищ. Навіть порушуючи умови незворотності та неповторюваності, дослідник спромігся зробити своє наукове життя воістину інтелегібельним, “надаючи пізнавальним зусиллям можливостей бути зведеними в ранг подій” [11, 195].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бахтин М.* Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Художественная литература, 1975. – 504 с.
2. *Бочаров С. Г.* Событие бытия. О Михайле Михайловиче Бахтине // *Михаил Бахтин: pro et contra.* Творчество и наследие М. М. Бахтина в контексте мировой культуры. – СПб.: РХГИ, 2002. – С. 277-294.
3. *Вишлойнен М. Н.* Речь и молчание: Сюжеты и мифы русской словесности. – СПб.: Амфора, 2003. – 503 с.
4. *Гребенюк Т.* Інваріантно-варіантна природа художньої події в контексті креативного та рецептивного аспектів естетичного дискурсу // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://philology.lnu.edu.ua/visnyk/44-2008_hrebenuk.pdf
5. *Гребенюк Т.* Категорія події в рецептивно-комунікативній парадигмі аналізу літературного твору // *Слово і Час.* – 2008. – № 4. – С. 50-56.
6. *Грозовский Б.* Об одной философской версии философии поступка // *Бахтинский сборник-III.* – М.: Лабиринт, 1997. – С. 328-341.
7. *Исупов К. Г.* Тезисы к проблеме: “М. Бахтин и советская культура” // *Бахтинский сборник-III.* – М.: Лабиринт, 1997. – С. 4-20.
8. *Слюсарь Арнольд Алексеевич: Методія* / [отв. ред. Н. М. Раковская]. – Одесса: Астропринт, 2009. – 584 с.
9. *Слюсарь А. А.* Проза А. С. Пушкина и Н. В. Гоголя: опыт жанрово-типологического сопоставления. – К.; Одесса, 1990.
10. *Слюсарь А. А.* Циклизация в прозе А. С. Пушкина и Н. В. Гоголя // *Слюсарь Арнольд Алексеевич: Методія* / [отв. ред. Н. М. Раковская]. – Одесса: Астропринт, 2009. – С. 232-255.
11. *Смирнов И.* Событие в философии и в литературе // *Событие и событийность.* – М.: Изд-во Кулагиной, 2010. – С. 191-202.
12. *Тюна В. И.* Актуальность новой риторики для современной гуманитарной науки // *Коммуникативные стратегии культуры и гуманитарные технологии: научно-методологические материалы.* – СПб.: Книжный дом, 2007. – С. 9-73.
13. *Шмид В.* Событийность, субъект и контекст // *Событие и событийность.* – М.: Изд-во Кулагиной, 2010. – С. 13-23.

Отримано 21 вересня 2015 р.

м. Одеса